

WATERLOO
1815-1914

Mark Heirman

Waterloo 1815-1914

*De Europese erfenis
van Napoleon*

Houtekiet
Antwerpen/Utrecht

Opgedragen aan mijn Tieltsse vrienden
Jan Vandermeulen en Eddie Verbeke,
die voor de illustraties zorgden.

De pentekeningen bij dit verhaal vonden ze in de
Histoire de Napoléon van Jacques de Norvins,
soldaat van Napoleon in de jaren 1799-1814
(Parijs, Furne & Jouvot éditeurs, 1868)

© Mark Heirman/Uitgeverij Houtekiet 2014
Houtekiet, Katwilgweg 2, B-2050 Antwerpen
www.houtekiet.be
info@houtekiet.be

www.markheirman.be

Omslag Sigrid Princen
Opmaak www.intertext.be

ISBN 978 90 8924 305 8
D 2014 4765 35
NUR 660

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm or any other means, without written permission of the publisher.

INHOUD

PROLOGOOG | Waterloo 1815 9

1 | De grootste Europese oorlog ooit 23

Het Rijnland en de Nederlanden 26
Napoleons weg naar het consulaat 30
De nieuwe keizer van het Westen 33
De Iberische nachtmerrie 36
Het Russische veto 38
De voorlaatste ronde 41

2 | Het Congres van Wenen: de Europese orde hersteld? 45

Europa in 1792 47
Wat het Congres van Wenen veranderde 51
De onmogelijke restauratie 55
Franse naweeën 58

3 | Een omwenteling in drievoud 63

De Engelse *Glorious Revolution* 67
De Amerikaanse Revolutie van 1776 70
De Franse Revolutie van 1789 73
De industriële revolutie 79

4 | De dragers van de revolutie 83

Een administratieve en bestuurlijke reorganisatie 84

De *Code civil* en de rechterlijke organisatie 87

Onderwijs, armenzorg, ziekenzorg 90

Uniforme en universele maten en gewichten 93

Twee stappen te ver: de revolutionaire tijdrekening 96

5 | Bijna een eerste wereldoorlog 99

Napoleon in het Midden-Oosten 103

De emancipatie van de Joden 107

De afschaffing van de slavernij 110

6 | De Iberische en Russische uitersten 115

De Spaanse explosie 118

De Spaans-Amerikaanse bevrijders 121

De Portugees-Braziliaanse Entente 126

De uitgestelde Russische revolutie 129

Het Russische ontwaken 132

7 | Stormweer over de Nederlanden 137

Nederlandse patriotten en Bataven 141

De Brabantse omwenteling 144

Het Belgisch-Nederlandse verschil 148

De verenigde Nederlanden 151

De Belgische Revolutie 154

8 | De Duits-Italiaanse as 159

De Duitse eenmakers 162

Het Italiaanse *risorgimento* 167

De eenmaker van Europa? 172

De Duitse kwestie 175

Een labiele evenwichtsoefening 177

INHOUD

9 | Kerkelijke, politieke en ideologische hangijzers 181

Een eerste kerkvervolging in moderne tijden 183

Twee pausen gedeporteerd 187

Een verzoenend concordaat toch weer ontspoord 189

Het Tweede Keizerrijk en de Derde Republiek 193

Politieke en ideologische contrasten 197

De eerste socialisten 200

10 | De voorbode van het nationaal-militarisme 203

Europa's honderdjarige onvrede 206

De valstrikken van de volkssoevereiniteit 207

Het nationalistische tweespoor 210

Staannde legers, volkslegers en militairen 212

Vorming, organisatie en strategie 216

EPILOOG | De Duitse revanche 221

LECTUUR 235

REGISTER 241

Napoleon Bonaparte

PROLOOG

Waterloo 1815

*Veertig veldslagen heb ik gewonnen,
maar Waterloo zal de herinnering daaraan wegvegen.*

NAPOLEON BONAPARTE

Niet te weten waar Napoleon zich ophield en wat hij met zijn legers van plan was, bleef in mei 1815 voor de geallieerde bevelhebbers de grootste onbekende. Toen die bevelhebbers, de Britse hertog van Wellington en de Pruisische veldmaarschalk Gebhard von Blücher, op 3 mei 1815 in het Vlaamse Tienen de koppen bij elkaar staken, wisten ze hoegenaamd niet waar de herrezen keizer zou toeslaan. Sinds de Corsicaan op 26 februari zijn ballingsoord Elba verlaten had en hij op 20 maart de macht in Parijs had heroverd, lag het voor de hand dat hij zijn Europese oorlogen zou hervatten. Maar geen mens kon bevroeden hoe en waar hij zou toeslaan.

Aangenomen werd dat de Franse veldheer zijn meest nabije vijanden, Wellington en Blücher, het eerst zou aanpakken. De Britse bevelhebber koos Brussel als zijn hoofdkwartier, Blücher eerst Luik, dan Namen. De 46-jarige Wellington voelde zich op zijn gemak in het mondaine Brussel, waar hij een herenhuis betrok op de hoek van de Koningsstraat en de Warandeborg. Vanuit Brussel kon de ijzeren hertog alle richtingen uit, zodra hij wist waar het Franse invasieleger zich bevond. De 72-jarige Blücher, een veteraan van vele Pruisische oorlogen, bleef liever bij zijn troepen ten velde. Wellington voerde het bevel over circa 90.000 manschappen, een gemengde strijdmacht van Britse soldaten, troepen uit Hannover, Brunswijk en Nassau, verwanten van de Britse of Nederlandse kroon, en vier *Belgisch*-Nederlandse divisies onder de prins van Oranje, de latere koning Willem II. Blücher, die zijn soldaten

aanvuurde met de kreet *Hunde wollt ihr immer leben?* (Honden, willen jullie eeuwig leven?), had aanvankelijk 116.000 soldaten van het Pruisische Rijnleger onder zijn bevel.

Een gecoördineerd optreden van Britse en Pruisische troepen kwam er pas op het allerlaatste moment. Daarvoor bleven de verschillen tussen beide partijen te groot. Het enige wat Wellington en Blücher gemeen hadden, was een verwoestende haat tegen Napoleon en een viscerale afkeer van de Franse Revolutie. Blücher was de Pruisische nederlagen van het jaar 1806 bij Jena en Auerstadt niet vergeten, toen heel Pruisen onder het Franse juk door moest. Wellington leidde in de jaren 1809-1813 een Brits expeditieleger in Spanje en Portugal, waar de man met tal van Spaanse opstandelingen de grootste napoleontische legers bestreed tot hij ze effectief over de Pyreneeën verdreef.

Dat Napoleon al begin juni 1815 een forse legermacht samentrok in Maubeuge, 40 km van Charleroi, konden Wellington en Blücher niet meteen weten. Een veldheer verplaatste zich in 1815 – te paard – niet sneller dan Alexander de Grote 2200 jaar eerder. De wereld kende nog geen telegraaf, geen telefoon en geen radio, laat staan vliegtuigen of luchtschepen om de vijand op te sporen. Bovendien deden de Franse troepen er in juni 1815 alles aan om ‘niet gezien te worden’. Volgens de Vlaamse VRT-journalist Johan Op De Beeck, die Napoleons gang naar Waterloo nog het best in kaart bracht, werd de hele Frans-Belgische grensstreek een no-gozone. Alle verkeer werd nauwkeurig gecontroleerd. Vissersboten en postkoetsen moesten binnen blijven. Leger en politie legden er zich op toe om elke communicatie te onderscheppen.

Het was de Antwerpse generaal Jean-Baptiste Van Merlen die op 13 juni 1815 op basis van observaties zijn superieuren de vorming van ‘een aanzienlijke legermacht’ ter hoogte van Maubeuge meldde en eraan toevoegde dat de adelaar zelf daar een dag eerder het commando had overgenomen. In die dagen voerde Van Merlen het bevel over een brigade lichte ruitery (huzaren) in het Nederlands-Belgische leger van de prins van Oranje. Op 13 juni stuurde Wellington vanuit Brussel nog een koerier naar Londen met de melding dat ‘het onwaarschijnlijk is dat Napoleon Parijs al verlaten heeft’. In de nacht van 14 op 15 juni trokken de eerste Franse kolonnes bij Beaumont (Henegouwen) de Zuidelijke Nederlanden binnen. Reeds op 15 juni stak Napoleon bij Charleroi de Sambre over en verdreef hij een bescheiden eenheid van het Eerste Pruisische legerkorps die de stad moest verdedigen. Die eenheid was geen partij voor de 120.000 manschappen en de 366 kanonnen van het Franse *Armée du Nord*, in die dagen Frankrijks grootste legermacht.

Vanuit Charleroi is het slechts zestig kilometer om Brussel te bereiken. Toch was die afstand voor Wellington en Blücher geen reden om een gezamenlijk commando te vormen. Ze leken integendeel Napoleon in de kaart te spelen, de veldheer die zijn tegenstanders het liefst gescheiden hield zodat hij hen een voor een kon uitschakelen. Inderdaad zocht Napoleon vanuit Charleroi met het gros van zijn troepen – drie legercorpsen, circa 60.000 soldaten – eerst het Pruisische leger op dat hij op 16 juni te Ligny (bij Fleurus) versloeg. Tegelijk stuurde hij maarschalk Michel Ney al met een kleinere troepenmacht – toch 45.000 soldaten – richting Brussel. Het was Neys' opdracht om zo snel mogelijk Quatre-Bras te bezetten, het cruciale vierarmenkruispunt van de wegen Charleroi-Brussel en Nijvel-Namen, op 35 km van Brussel.

Zo schrijnend was de gebrekkige communicatie dat de Britse bevelhebber en de prins van Oranje op 15 juni 's avonds nog in galatenuw het bal bijwoonden van de hertogin van Richmond, onweerstaanbaar voor alle Britse parvenu's in Brussel, in een luxueus pand aan de Brusselse Blekerijstraat. Tot om 23u30 een jonge luitenant van de *Belgisch-Nederlandse* strijdmacht binnenviel, badend in het zweet, helemaal onder de modder, met een boodschap voor de prins van Oranje. Volgens Op De Beeck mocht Wellington meelesen en viel die bijna flauw toen hij las dat de Franse voorhoede al bij Quatre-Bras stond. De Britse bevelhebber was snel weer bij zijn positieven. Om Napoleon nog bij Quatre-Bras te stoppen was het te laat. Meteen liet Wellington een landkaart aanrukken waarop hij met zijn duimnagel de plaats onderstreepte waar hij de Fransen zou opwachten: op de Sint-Jansberg, in het Frans de Mont-Saint-Jean, zodat de slag bij Waterloo in Frankrijk bekend bleef als de slag bij de Mont-Saint-Jean. De site was een dertig meter hoge heuvelrug tussen Waterloo en Eigenbrakel, hoog genoeg boven de velden en boven de Franse legers verheven om niet meteen opgemerkt te worden. Die locatie, op het kruispunt van de wegen Charleroi-Brussel en Nijvel-Leuven, 16 km van Brussel, moet Wellington al eerder bedacht hebben. Want de Britse veldheer was in deze materie een genie. Als *hij* bepaalde waar er gevochten werd, dat had hij in Spanje bewezen, kon hij ook sterkere legers verslaan.

De grootste onbekende bleef Blücher, zowel voor Wellington als voor Napoleon. Weliswaar versloegen Napoleon en maarschalk Emmanuel de Grouchy op 16 juni in een bloedige veldslag bij Ligny/Fleurus 84.000 Pruisen – er sneuvelden 22.000 Pruisen en bijna 12.000 Fransen – maar de Corsicaan verzuimde het de Pruisen te achtervolgen. Aangenomen wordt dat de Franse veldheer zo snel mogelijk naar Brussel wilde. Dat verzuim is Napoleon naderhand zuur opgebroken, al kon ook Wellington de Pruisen niet altijd lokalise-

ren. Napoleon dacht dat de Pruisen zich op 16 juni via Gembloux richting Namen hadden teruggetrokken. In feite kwam Blücher in de omgeving van Waver terecht. Daar kon de veldmaarschalk zijn geleerden weer versterken met 29.000 soldaten van generaal Wilhelm von Bülow die niet bij de slag bij Ligny betrokken waren. Maar dat wist in die dagen vriend noch vijand.

Een meevaller voor de geallieerden was dat de Franse legermacht onder maarschalk Ney – Napoleon en Grouchy zaten nog in Ligny – er op 16 juni niet in slaagde om Quatre-Bras te bezetten. Dat vitale kruispunt bleef in handen van de *Belgisch*-Nederlandse troepen van de prins van Oranje, troepen die standhielden tot Britse troepen hen kwamen versterken. Zonder nieuws over de Pruisen nam Wellington op 17 juni zijn stellingen in op het plateau van de Sint-Jansberg, wel wetend dat de Fransen dat kruispunt *moesten* passeren op hun opmars van Charleroi naar Brussel. Uiteindelijk verzamelde de hertog er 78.000 soldaten, onder wie 24.000 Britten, circa 28.000 *Belgisch*-Nederlandse infanteristen, ruiters of artilleristen en 20.000 Duitsers uit Hannover, Brunswijk en Nassau, en 184 kanonnen. 17.500 manschappen liet Wellington postvatten in het nabije Halle, 13 kilometer daar vandaan, de Nederlandse divisie onder prins Frederik, tweede zoon van koning Willem I.

Een tweede meevaller voor de geallieerden was Napoleons beslissing, op 17 juni, om maarschalk Grouchy met een kwart van zijn troepen – 33.000 soldaten – opdracht te geven om alsnog het Pruisische leger te vinden. Van de 123.000 Franse soldaten waarmee de keizer een week eerder het land binnenviel, bleven er op 18 juni maar 77.000 over. Napoleon had al 17.500 soldaten verloren bij de gevechten in Ligny en Quatre-Bras en hij moest in Waterloo de strijd aangaan zonder de troepen van Grouchy, de maarschalk die de Pruisen niet vond en die met zijn manschappen niet aan de slag bij Waterloo deelnam. Maar ook zonder Grouchy had Napoleon in Waterloo meer kanonnen dan Wellington, zodat die op zijn beurt zonder de Pruisen de slag nauwelijks had kunnen winnen.

Dat bleek op 18 juni, de dag dat Napoleon in Waterloo verslagen werd. Het werd een bloedbad zonder einde. Met 78.000 doden, gewonden en vermisten leek de strijd onbeslist te eindigen. Tot om vijf uur 's middags een Pruisisch leger (49.000 soldaten, 134 kanonnen) onder Blücher en Bülow alsnog op het slagveld verscheen. Tegen die versterking had de Fransman geen verweer. Zonder Grouchy's 33.000 soldaten kon hij de verzamelde strijdmacht van Pruisen en Britten niet verslaan. Rond 21 uur schudden Blücher en Wellington elkaar de hand, in het zadel gezeten, op een plek die voorbestemd leek voor dit historisch moment: Napoleons hoofdkwartier van één dag, La Belle

Alliance, een herberg ter hoogte van Plancenot. Omwille van Napoleon werd La Belle Alliance aan de Lasne even vermaard als de Auberge du Roy d'Espagne in Genappe waar Wellington voor de veldslag enkele uren sliep.

Voor Napoleon was 18 juni 1815 zijn laatste veldslag. Het was Wellington die er de slag van Waterloo van maakte, locatie door hem uitgezocht omdat die naam ook in het Engels goed in de mond ligt en alvast beter klinkt dan de slag op de Mont-Saint-Jean of de slag bij La Belle Alliance. In Berlijn kwam er in 1815 wel een Belle-Alliance Platz naast een Belle-Alliance Strasse, maar die benaming woog nooit op tegen wel 40 dorpen en steden in de Engelstalige wereld die naderhand Waterloo gedoopt werden. Dat die naam het haalde, bevestigden de Belgisch-Nederlands bondgenoten door Wellington naderhand te eren als prins van Waterloo, een erfelijke titel die de hertog overigens recht gaf op een jaarlijkse dotatie van 20.000 gulden en drie partijen bos tussen Nijvel en Quatre-Bras, samen 1000 hectare. Bij de scheidingsakte tussen België en Nederland, opgesteld in 1839, werd bovendien uitdrukkelijk bepaald dat België alle gedane beloften aan Wellington zou nakomen.

Toch verwijst Waterloo twee eeuwen later voor vriend en vijand eerder naar Napoleon (de verliezer) dan naar Wellington of Blücher (de overwinnaars). Het mag redelijk zeldzaam zijn dat de verliezer er een standbeeld kreeg en de overwinnaar niet. Wel staat dat Napoleon-standbeeld in de schaduw van de 28 ton zware gietijzeren Leeuw van Waterloo die koning Willem I er in de jaren 1823-1826 op een sokkel van 4,5 meter op een 40 meter hoge kunstmatige heuvel liet plaatsen. Dat voor het gieten van de leeuw de buitgemaakte kanonnen van Napoleon werden omgesmolten, is een kwakkel.

Dat Napoleon de slag bij Waterloo had kunnen winnen, neemt niet weg dat hij zijn Europese oorlogen moest verliezen. Die oorlogen won hij uitsluitend zolang hij zijn vijanden tegen elkaar kon uitspelen, om ze de ene na de andere te verslaan. Zodra dat in 1813 niet meer het geval was, na zijn rampzalige veldtocht in Rusland, kreeg hij voor het eerst al zijn vijanden op de been. Die versloegen hem in oktober 1813 een eerste keer in de *volkerenslag* bij Leipzig. Een jaar later stonden de geallieerde legers – vooral Engelsen, Pruisen, Oostenrijkers en Russen – in Parijs en werd de verslagen keizer naar Elba verbannen, een eilandje voor de kust van Toscane.

In Waterloo werd hij in eerste instantie door Engelsen, Nederlanders en Pruisen verslagen. Maar zelfs als Napoleon de slag bij Waterloo gewonnen had, had hij nog de Oostenrijkse en Russische legers moeten trotseren. Op 25 maart 1815 hadden Engeland, Rusland, Oostenrijk en Pruisen hun coalitieverdrag vernieuwd waarbij de ontsnapte Napoleon vogelvrij verklaard werd.

Ook zwoeren de geallieerden nooit de wapens neer te leggen voor Napoleon definitief verslagen werd. Alleen hadden Rusland en het Habsburgse rijk meer tijd nodig om nieuwe legers naar Frankrijk te sturen. Toch werd na de Franse inval in de Zuidelijke Nederlanden half juni 1815 aangenomen dat Oostenrijkse en Russische legers later op de maand de Rijn zouden oversteken, de Oostenrijkers in Bazel, de Russen bij Mainz, om van daaruit een tweede keer Frankrijk binnen te vallen. In beide gevallen werd door de geallieerden gehoopt op legergroepen van 150.000 soldaten. Vandaar dat Napoleon zoveel haast had om in de Zuidelijke Nederlanden eerst de Britten en de Pruisen te verslaan voordat hij de Russen en de Oostenrijkers weer over zich heen kreeg.

Een oorlog tegen al zijn vijanden tegelijk kon ook de grootste veldheer van het Westen nooit winnen, ook al omdat de belangrijkste oorlogvoerende partijen vrijwel over dezelfde wapens beschikten (musketten, geweren, kanonnen, houwitser, mortieren), dezelfde legeronderdelen (een infanterie, een cavalerie, een artillerie) en de aloude piekeniers, musketiers, fusilliers, grenadiers, dragonders en huzaren. Zelfs de Franse *grande batterie* die ook in Waterloo werd ingezet was eerder een kwestie van concentratie van het geschut dan van de kracht van haar onderdelen. Zo hadden de Fransen in 1815 geen zwaardere veldkanonnen dan de Britten en de Pruisen, de Oostenrijkers en de Russen. Het was wachten op de industriële revolutie en op de 19de eeuw voordat de staalproducenten en de munitiefabrieken veel zwaardere wapens ontwikkelden zoals Duitslands Dikke Bertha. Dat was een koosnaampje voor het kanon dat Friedrich Krupp in 1893 in Essen produceerde – Bertha was de naam van zijn dochter en opvolgster – en dat hij uitrustte met granaten van wel 1160 kilo. De Dikke Bertha was het koninginnenstuk van de Duitse kanonnen die in 1914 de fortengordels rond Luik en Antwerpen aan flarden schoten.

In Europa was Waterloo een van de laatste veldslagen van het pre-industriële tijdperk, al was de industriële revolutie al op gang gekomen. Zonder de stoommachines van James Watt en de mechanische spinmachines van Richard Arkwright, James Hargreaves en Samuel Crompton en het mechanisch weefgetouw van Edmund Cartwright – allen Britten, maar hun machines werden in geen tijd gekopieerd en ook naar het vasteland gesmokkeld – had de Franse textielindustrie nooit de uniformen kunnen maken om er Napoleons miljoenenleger mee te kleden. In 1783 experimenteerden de gebroeders Montgolfier, in dit geval Fransen, met de eerste heteluchtballon en bleek de ballonvaart het verkennen van het luchtruim in te luiden.

In 1801 bouwde en testte een Amerikaan in Franse dienst, Robert Fulton,

op vraag van Napoleon in Rouen een eerste echte onderzeeër, de Nautilus. In 1806 naar Amerika teruggekeerd, ontwierp dezelfde Fulton een eerste stoomboot op het Amerikaanse halfrond, om die in te zetten op de Hudson. Bouwheer van een *eerste* stoomboot was de Schotse ingenieur William Symington in 1803, die hij te water liet op het Forth-Clydekanaal in Schotland. In 1814, het laatste jaar vóór Waterloo, ontwierp Georges Stephenson, machinist in de koolmijnen van Newcastle, een eerste bruikbare *railroad* stoomlocomotief, de gangmaker voor de eerste trein. Stoomboot en stoomlocomotief trokken voor de Europese legers in de 19de eeuw nog diepere sporen dan Napoleon.

De verslagen veldheer was er na Waterloo niet meer bij. Al op 21 juni 1815 was hij terug in Parijs. Er stonden nog geen vreemde troepen op Franse bodem en de Franse legers waren ver van uitgeteld. Verslagen was alleen het Leger van het Noorden, niet de legers van het Westen, de Alpen of de Pyreneeën. Maar Napoleon was sinds zijn terugkeer van Elba geen alleenheerser meer. Zo moest hij weer een gekozen tweekamerstelsel gedogen met een Kamer van Volksvertegenwoordigers die een verslagen keizer beslist niet goed gezind was. Toen bleek dat ook zijn ministers hem lieten vallen – de legertop was verdeeld – moest Napoleon op 23 juni een tweede keer aftreden. Twee dagen later moest hij, met een snik in de keel en met tranen in zijn ogen, het Élysée en de trouwste veteranen van zijn Keizerlijke Garde voorgoed verlaten. Vanuit Parijs bracht een koets hem via Tours en Poitiers naar de Atlantische havenstad Rochefort.

Mogelijk hoopte hij nog aan boord van een Frans fregat naar Amerika te kunnen ontkomen, maar dat werd hem door een Britse kruiser belet. Deze keer werd de afgezette Franse keizer door de Britse Royal Navy afgevoerd naar het verre Sint-Helena, een kaal eiland nog kleiner dan Elba in het zuidelijke deel van de Atlantische Oceaan. Op Elba was Napoleon nog een soevereine prins, voor zover hij op Elba bleef. Daar kreeg hij zelfs een duizendtal van zijn soldaten mee, om er de orde te handhaven en om hem te dienen. Op Sint-Helena, 2000 km voor de westkust van Afrika, 3500 km voor de oostkust van Zuid-Amerika, wachtte hem een Brits garnizoen van 2250 soldaten, uitgerust met 500 kanonnen en een smaldeel fregatten. Toch kreeg hij ook daar een groep hovelingen mee – een markies, een generaal, een advocaat, zijn voormalige hofmaarschalk, een scheepsarts, enkele priesters ingehuurd door zijn moeder en zijn oom – en een dozijn bedienden. Daar dicteerde hij zijn memoires, opgetekend door de Franse graaf Emmanuel de Las Cases, die zeker in Frankrijk met overweldigend enthousiasme gelezen werden. Napoleon overleed op 5 mei 1821 op Sint-Helena, 51 jaar oud. Aangenomen wordt dat

maagkanker hem noodlottig werd. Dat was de kwaal die in 1785, in diens 38ste levensjaar, ook zijn vader had geveld.

Toch liet de Corsicaan in 1815 een Europa achter dat hij bijna 25 jaar overheerst had en dat nooit eerder zo ingrijpend door één man dooreen geschud werd. Van Lissabon tot Moskou en van Litouwen tot op Malta was er op het Europese continent geen land te vinden dat hij onberoerd liet of waarop hij geen invloed uitoefende. Zijn boude uitspraak dat hij veertig veldslagen won en er maar één verloor, Waterloo, was overdreven. In feite werden zijn legers al in Spanje en in Rusland verslagen, voordat zijn geallieerde vijanden hem in 1813 bij Leipzig een ongeziene rammeling gaven. Toch won hij meer veldslagen in meer landen dan enige veldheer voor hem, tenzij we teruggaan tot Alexander de Grote in de 4de eeuw v.C. Hij had er nog meer kunnen winnen als hij de verlichtingsidealen van de Amerikaanse en Franse Revoluties en de moeizame heruitvinding van de politieke democratie, verankerd in vrijheid, gelijkheid en broederschap, was trouw gebleven.

Feit blijft dat vrijwel geen van zijn overwinningen naderhand weer probleemloos kon uitgewist worden, omdat hij willens nillens het gedachtengoed van de Franse Revolutie bleef verspreiden, zelfs als hij daarvan afweek. Die afwijking was het grootst toen zijn keizerlijke waanbeelden hem naar het hoofd stegen en hij zijn Corsicaanse broers en zijn zwager installeerde als koningen van Napels, Spanje, Holland en Westfalen. Maar ook in zijn falen bleef hij een zoon van de Franse Revolutie en baande hij de weg voor vrijheid, gelijkheid en broederschap, voor de scheiding der machten, de scheiding van kerk en staat en de volkssoevereiniteit op Europese schaal. Principieel kwam hij op voor de rechten en vrijheden van alle Europese burgers, te beginnen met de godsdienstvrijheid en de gewetensvrijheid, zelfs voor de Europese Joden. Dat hij die verlichtingsidealen niet consequent bleef najagen, doet geen afbreuk aan het effect van zijn vele overwinningen, evenmin als zijn blunders en zijn onvermogen om deze nooit geziene Europese omwenteling al in één mensenleven tot een goed einde te brengen.

Het zwaarst blunderde hij in de Caraïben en in Spanje, waar hij lokale revolutionairen tot de orde moest roepen, al lieten die zich door zijn revolutie inspireren. Zo was Saint-Domingue in de Caraïben, het latere Haïti, in die dagen Frankrijks rijkste kolonie. Die rijkdom dankten Franse kolonisten aan de rietsuikercultuur die ze er invoerden, samen met honderdduizenden Afrikaanse slaven. Na een eerste geslaagde slavenopstand in 1791, moest de Nationale Assemblée in Parijs, trouw aan haar eigen uitgangspunten, de slavernij 'op Franse bodem' afschaffen. Drie jaar later, in 1794, deed de Nationale Con-

ventie in Parijs die afschaffing nog eens over met een uitdrukkelijke verwijzing naar 'de opheffing van de zwarte slavernij – *l'esclavage des nègres* – in alle Franse kolonies'. Bijgevolg decreteerde de Conventie dat 'alle mensen gedomicilieerd in de kolonies zonder onderscheid van kleur Franse burgers waren, alle rechten genietend die door de grondwet verzekerd werden.' In dit geval was het Napoleon die als eerste consul in 1802 een Frans expeditieleger van 30.000 manschappen naar Saint-Domingue stuurde, om het halfeiland alsnog op de bevrijde slaven te heroveren. Het was de eerste en misschien ook grootste blaam op zijn revolutionair blazoen.

Tien jaar later was de keizer in de greep van een Spaanse opstand tegen de napoleontische legers op het Iberisch schiereiland. Daar liet hij de havenstad Cadiz, op de Atlantische zuidkust van Spanje, meer dan twee jaar lang (1810-1812) door wel 70.000 Franse soldaten belegeren. Tot de belegerden behoorde een nationale soevereine assemblee – de *Cortes Generales*, met vertegenwoordigers van diverse provincies, inclusief 's lands overzeese gebiedsdelen – die in de belegerde stad Spanjes eerste en 'meest liberale grondwet van het decennium schreef. Ironisch genoeg voorzag deze grondwet een constitutionele monarchie naar Frans model uit 1791. Dat Napoleon in Spanje ook de republikeinen bestreed die de Franse idealen het best incarneerden, moest voor het napoleontische Europa wel verkeerd aflopen.

Wel sloeg het gedachtegoed van de Franse Revolutie via Spanje en Portugal ook over op Spaans- en Portugees-Amerika. Dat was in die jaren een veel groter gebiedsdeel – 20 miljoen vierkante kilometer, maar dan uiterst dun bevolkt – dan de verenigde Staten van Amerika die in de jaren 1776-1783 met Franse steun hun eigen revolutie voerden. Vooreerst hadden de Franse bezetting van Spanje en de Franse dreiging dat dit ook Portugal kon overkomen voor gevolg dat Madrid en Lissabon hun overzeese gebiedsdelen niet meer onder controle hadden. Nog erger voor Spanje en Portugal was dat het napoleontische vuur snel oversloeg op Latijns-Amerikaanse bevrijders als Simon Bolivar in het vicekoninkrijk Granada en José de San Martin in het vicekoninkrijk Rio de la Plata. Die bevrijders rekenden dan weer op gulle Britse steun, omdat Londen op de eerste rij stond om van de tanende invloed van Spanje en Portugal op het Amerikaanse halfmond te profiteren. Bolivar en San Martin deden er meer dan tien jaar over om hun bevrijding te consolideren, maar voor Spanje en Portugal kwam het in Latijns-Amerika nooit meer goed. In die zin behoort ook Napoleon, al zullen de Engelsen dat niet graag lezen, bij de bevrijders van Latijns-Amerika.

Dat de Corsicaan voor Frankrijk, voor Europa en voor de halve wereld die

historische rol speelde – het waren Franse en Europese oorlogen met de kenmerken van een Eerste Wereldoorlog – leek aanvankelijk eerder toevallig. Toen hij in 1769 op Corsica geboren werd, was het eiland pas één jaar eerder een Frans gebiedsdeel geworden. Tot dan stond Corsica onder Genuese voogdij, een van die Italiaanse republieken met een bijna duizendjarige geschiedenis die Napoleon in 1796 in één campagne onderuithaalde. Als Corsica Genues was gebleven, was Napoleon in het beste geval een lokale krijgshoofd geworden. Dankzij de Franse koningen, later zijn grootste vijanden, was hij – net op tijd – Fransman geworden.

Omdat zijn vader een raadsheer was bij de koninklijke rechtbank in Ajaccio en hij dankzij de Franse gouverneur van Corsica – de Bretoense graaf Louis de Marbeuf, een vriend van de Bonapartes – bescheiden adelsbrieven kon voorleggen, kreeg Napoleon een Franse militaire opleiding aan de kadettenschool van Brienne-le-Château (Champagne-Ardenne) en aan de prestigieuze Militaire School in Parijs. Dat was hem zonder Marbeuf, telg van de hoogste Bretoense adel, niet gelukt. En doordat hij 20 werd in 1789, het jaar dat de Franse Revolutie uitbrak, stond hij meteen op de juiste plaats en op het juiste moment voor een bliksemcarrière in Frankrijks revolutionaire legers. Het revolutionaire Frankrijk had dringend nieuwe generaals nodig, sinds de revolutie alle adellijke legerleiders had verdreven of afgezet maar in geen tijd vreemde legers over zich heen kreeg om de Franse Revolutie alsnog in bloed te smoren.

Toch woog het toeval van zijn geboorte in de juiste wieg op het juiste moment niet op tegen zijn opvallende kwaliteiten en zijn uitzonderlijk charisma. Nooit telden zijn reuzenlegers uitsluitend Franse soldaten. In alle gebiedsdelen die hij annexeerde of waar de Franse Revolutie het ancien régime wegblijes – te beginnen in de Nederlanden, Noord-Italië, het Rijnland – vond hij enthousiaste medestanders die zich al te graag bij zijn revolutionaire troepen aansloten. Dat was ook het geval in het nog versplinterde Duitsland, waar hij onder meer in Beieren, Württemberg en Saksen maar ook in Westfalen vele medestanders vond. Volgens Op De Beeck werden in de jaren 1791-1813 ongeveer 223.000 *Belgen* bij het Franse leger ingelijfd, in een tijd dat de Zuidelijke Nederlanden hooguit 3 miljoen inwoners telden. Alleen al aan Napoleons veldtocht in 1812 in Rusland namen 15.000 Nederlandse militairen deel, maar na annexatie van de Noordelijke Nederlanden door Frankrijk in 1810 lag het aantal Nederlandse dienstplichtigen in de napoleontische legers veel hoger.

Als iemand als eerste een Europees leger vormde, dan was het Napoleon wel. Al in 1802 stuurde hij 30.000 soldaten naar Saint-Domingue, niet alleen

Fransen maar ook Duitsers, Spanjaarden, Nederlanders, Belgen en zelfs Polen. L'Armée des Vingt Nations noemden zijn tijdgenoten het leger waarmee hij in 1812 Rusland binnenviel. Het waren naties die niet met de knoet tot deelname aan zijn oorlogen gedwongen werden, lijfstraffen waren in zijn legers taboe. Velen werden aangetrokken door het visioen van een in vrijheid en gelijkheid rond Frankrijk verenigd Europa. Het kan geen toeval zijn dat Napoleon de eerste Fransman werd die zichzelf tot keizer kroonde. Tot dan behoorde de Europese keizerskroon tot de Oost-Frankische of Rooms-Germaanse wereld. Onder Napoleon verhuisden die kroon en het Europese centrum naar de West-Frankische wereld, al zagen tijdgenoten niet meteen dat het om een andere kroon ging. De Corsicaan zette zichzelf in 1804 een republikeinse kroon op het hoofd, de Europese bekroning van de Franse Revolutie, niet de afsluiter ervan.

Ook de grootste veldheer heeft zijn zwakke plekken. Voor Napoleon waren dat er twee. Vooreerst was hij geen zuivere Verlichter maar bleef hij een halve romanticus. Een Verlichter volgt zijn verstand, niet zijn hart, laat staan zijn wil. Zijn kompas mikte op redelijkheid en zelfbeheersing, niet op wat hem overweldigt of waardoor hij zich laat meeslepen. In dat opzicht bleef de Corsicaan een volgeling van de even begaafde als wispelturige Rousseau, niet van de strenge Voltaire, al zou Napoleon in Egypte zijn mening over Rousseau herzien. Want dat de mens van nature goed is, als samenleving en beschaving hem niet aan banden leggen, kon de veroveraar na zijn Egyptisch avontuur niet meer geloven.

Een tweede zwak punt had eveneens romantische wortels: Napoleon begreep niet dat er mensen en volkeren waren die de Franse vrijheden afwezen. Dat onvermogen leidde tot zijn twee grootste trauma's: Spanje en Rusland, de twee Europese uitersten die zich zelfs niet op het slagveld met hem wilden meten en die hem in eigen land uitsluitend vanuit de verborgenheid bestreden. Hun beider religieus radicalisme, respectievelijk van het katholieke Spanje en het orthodoxe Rusland, deed de rest. Meer dan Pruisen en Engeland waren het Spanje en Rusland die hem noodlottig werden.

Na zijn nederlaag bleef zijn erfenis en die van de Franse Revolutie nog honderd jaar lang, minstens tot 1914, in Europa rondspoken en trokken die ook elders in de wereld diepe sporen. Het is die – politieke, militaire, juridische, administratieve, ideologische, levensbeschouwelijke – Europese en wereldwijde erfenis die in dit boek centraal staat. De droom van vrijwel alle Europese vorsten en religieuze machthebbers, dat het Congres van Wenen in 1815 het ancien régime in Europa kon restaureren, werd snel een nachtmerrie.

Nog een eeuw lang bleef de schaduw van Napoleon de Europese geesten beroeren. Die schaduw woog het zwaarst op de Duitse en de Italiaanse eenmakers, duizend jaar lang de twee meest verbrokkelde Europese gebieden die door de Corsicaan uit een millenaire slaap gewekt werden. Omdat Napoleon in Duitsland en Italië een Franse veroveraar of bevrijder bleef, bouwden Duitsers en Italianen in zijn schaduw een Duitse of Italiaanse nationaliteit op die op korte termijn sterker bleek dan hun lokale of regionale identiteit. Dat nationaliteit een schuit werd die minstens twee vlaggen kon hijsen, een revolutionaire vlag van gelijke en vrije burgers en een reactionaire vlag van allemaal verschillende volkeren al naar gelang hun eigen taal en cultuur, maakte aanvankelijk weinig verschil. Doorslaggevend voor de 19de eeuw werden de eenmaking van Duitsland en Italië en het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, twee ontwikkelingen die de Europese kaarten op termijn grondig hertekenden. Want ook in Centraal-Europa en op de Balkan werden door de Corsicaan nationalistische krachten gewekt die de overwinnaars van 1815 nauwelijks konden bedwingen.

Gelukkig bleef het nationalisme niet de enige erfenis van de Corsicaanse bevrijder. Vanuit de actieve herinnering aan de Franse Revolutie behoorden tot die erfenis ook het liberalisme en het socialisme en hun gemeenschappelijke conservatieve tegenpool. Christendemocraten waren er in de 19de eeuw, met uitzondering voor priester Daens en enkele Europese kompanen, nog niet te vinden, maar liberaal- en sociaaldemocraten des te meer. Aanvankelijk werden de voorstanders en erfgenamen van de Franse Revolutie in vele Europese staten liberalen genoemd, omdat ze opkwamen voor de burgerlijke rechten en vrijheden. Hun oudste tegenstanders noemden zich al gauw conservatieven, in het beste geval mensen die de Franse Revolutie betreurden, als ze die al niet vurig bestreden.

Pas later, in de tweede helft van de 19de eeuw en onder invloed van 'de sociale kwestie', splitsten die liberale geesten zich op in *rechtse* en *linkse* liberalen. Die termen hadden aanvankelijk uitsluitend betrekking op de locatie van diverse politieke groepen in een parlementaire assemblee, links of rechts in het halfrond. Samengevat bleven rechtse liberalen zich blindstaren op het vrijheidsideaal, terwijl linkse liberalen gelijkheid centraal stelden. Conservatieve geesten, dromend van een hiërarchische harmonie 'aan de overkant van vrijheid en gelijkheid' bestreden hen allebei. Eigenlijk had ook het socialisme diepe wortels in de Franse Revolutie, een revolutie die in de gangbare voorstelling van zaken ten onrechte door de stedelijke burgerij geëkaapt werd. Maar de industriële revolutie was in napoleontische tijden nog in een zo pril

PROLOOG

stadium dat de sociale prijs die een samenleving voor de industriële revolutie betaalde in die dagen nauwelijks werd opgemerkt.

In 1815 waren deze politieke kinderen van de Franse Revolutie nog te jong om al een rol te spelen in de cenakels van de Europese machthebbers die geobsedeerd bleven door revanche en restauratie. Ook in hun ogen was Napoleon het zwaard van een sociale en politieke revolutie die de machthebbers hartsgrondig bleven bestrijden. In zekere zin was Napoleon een uitschuiver van die revolutie of een bastaardzoon van de Verlichting. Blücher en Wellington daarentegen waren absolute tegenstanders van verlichting en revolutie, en dat waren de Habsburgse keizer en de Russische tsaar zo mogelijk nog meer.

Toch koesterde het Europese ancien régime geen grotere illusie dan het herstel van de status quo, alsof er geen Napoleon en geen Franse Revolutie geweest was. Zo trok de 19de eeuw een krachtmeting op gang, in Frankrijk, in Europa en op het Amerikaanse halfmond, waarin de verdedigers van Napoleon en de Franse Revolutie en hun meest verbeterde vijanden de boventoon voerden. Geen land dat ooit door de Franse Corsicaan en zijn erflaters beroerd werd, wiste ooit hun sporen weer uit. Omdat het de sporen waren van de meest ingrijpende sociale en politieke revolutie van de voorbije tweeduizend jaar. In een tandem met de industriële revolutie die er in tijd en ruimte mee samenviel, was het zelfs de grootste omwenteling van de voorbije tien-duizend jaar.

Maarschalk Ney met getrokken degen te Waterloo (1815)